

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl: 15, Dönem: 2021/Bahar, Sayı: 28

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Söz Dizimi Kuramları Bağlamında Türkçede Baş Unsur

Hirik, Seçil (2021). *Söz Dizimi Kuramları Bağlamında Türkçede Baş Unsur*. Ankara: Gazi Kitabevi. 181 s. ISBN: 978-625-7911-30-6

Merve Şimşek

Yüksek Lisans Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Afyon / Türkiye

✉ mervesmsk3506@outlook.com

ORCID 0000-0003-2472-230X

Atır

Citation

Şimşek, Merve (2021). *Söz Dizimi Kuramları Bağlamında Türkçede Baş Unsur*. *Dil Araştırmaları*, 28: 240-245.

Başvuru

Submitted

02.05.2021

Revizyon

Revised

11.05.2021

Kabul

Accepted

11.05.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online

31.05.2021

Seçil HIRİK

2. BASKI

İncelenen eserin ilk baskısı 2020 Nisan ayında yayınlanmıştır. Kitabın ikinci baskısı ise 2021 Ocak ayında yayınlanmıştır. Değerlendirmeye tabii tutulan baskı, kitabın ikinci baskısıdır. Gazi Kitabevi yayınlarından çıkan eser 181 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın içeriğinde yer alan başlıklar sırasıyla “Önsöz, Giriş, Söz Dizimi ile İlgili Kuram ve Yaklaşımlar, Türkçenin Genel Söz Dizimi Özellikleri, Sonuç, Kaynakça”dır.

Kitabın ilk sayfasında *Önsöz* bulunmaktadır. *Önsözde* söz dizimi ve söz dizimi araştırmalarından kısa bir şekilde bahsedilmektedir. Kitabın bölümlerinden bahsedildikten sonra yararlanılan kuramlar, yaklaşımlar ve yöntemler anlatılmaktadır.

Yazar eserin temel amacını, “*Türkçenin genel söz dizimi özelliklerinin de göz önünde bulundurulduğu fakat farklı bir yaklaşımla incelenmeye çalışıldığı bu kitap, pek çok söz dizimi kuramını göz önüne sererek tümce ve öbek yapılarının nasıl daha farklı bir biçimde ele alınabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır*” şeklinde ifade etmektedir.

Hemen ardından gelen *Giriş* bölümü iki alt başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak *Dil* alt başlığı içerisinde, *Dil, Felsefe ve Düşünce İlişkisi, Dil Yetisi (Edinç-Edinim), Tek ve Çift Eklemlilik, Dilbilim Malzemesi Olarak Dil* konuları ele alınmaktadır. *Dil* başlığı altında ilk olarak dilin tanımı *Chomsky, Crystal, Saussure* ve *Martinet* gibi dilbilimcilerin görüşlerine yer verilmektedir.

Dil, Felsefe ve Düşünce İlişkisi alt başlığında dilin ilk çağlardan itibaren filozofların ilgi alanı dahilinde oluşuna değinerek dilin doğallığı ve yapaylığı üzerine başlamış olan sürecin dilbilgisi ve dilbilimin doğmasına zemin hazırladığı çeşitli görüşler çerçevesinde dile getirilmektedir.

Dil Yetisi (Edinç-Edinim) adlı başlık altında, “İnsan için vazgeçilmez bir iletişim aracı olan dili bilme konusunda iki temel kavramdan bahsedilebilir. Bunlar, dil edinme ve dil öğrenmedir. Her iki kavramın da ortak noktası *dil yetisidir*. Dil yetisi insanın doğuştan sahip olduğu ve onu diğer canlılardan ayıran en tipik özelliğidir.” şeklinde dil yetisi açıklanmaktadır. Çeşitli görüşler ve örneklere yer verilmiştir. *Tek ve Çift Eklemlilik* bölümünde ilk defa *Martinet* tarafından ortaya atılan *eklemlilik (articulation)* olgusundan bahsedilmektedir. Eklemlilik olgusunun birinci eklemliliği ve ikinci eklemliliği anlatılarak bunlara örnekler verilmiştir.

Dilbilim Malzemesi Olarak Dil birinci bölümün son alt başlığıdır. Bu başlık altında, dilbiliminin edebiyat, dilbilgisi, sosyoloji, felsefe gibi farklı disiplinler ile iş birliği içerisinde oluşu ve dilbilimin hedefi, çıkarımları, mantığı anlatılmaktadır. Dilbilimcilerin dili araç değil malzeme olarak görmesine dikkat çekilmektedir. Birinci bölümün ikinci alt başlığı olan *Söz Dizimini Oluşturan Kavramlar* bölümünde *Tümce, Sözce, Söz Dizimi, Öbek, Derin Yapı- Yüzey Yapı* alt başlıkları kendi başlıkları içerisinde değerlendirilerek örneklendirmelere yer verilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü olan *Söz Dizimi ile İlgili Kuram ve Yaklaşımlar* başlığı altında *Yapısalcılık, İşlevselcilik, Dizgeci İşlevsel Dil Bilgisi, Amerikan Yapısalcılığı, Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi Kuramı, Bağımlılık Dil Bilgisi, Genelleştirilmiş Öbek Yapı Dil Bilgisi, Baş Sürümlü Öbek Yapı Dil Bilgisi, Bağıntısal Dil Bilgisi, Eş Bağ Dil Bilgisi, Bağ Dil Bilgisi, Durum Dil Bilgisi, Bilişsel Dil Bilgisi, Kategorik Dil Bilgisi, Montague Dil Bilgisi, Sözcük Dil Bilgisi, Sözcüksel- İşlevsel Dil Bilgisi, İşlevsel Dil Bilgisi, Rol ve Gönderim Dil Bilgisi, Ağaç Birleşimli Dil Bilgisi* olmak üzere yirmi alt başlık bulunmaktadır.

Bu alt başlıklar içerisinde beşinci alt başlık *Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi Kuramı* da *Kuramın İlk Aşaması ve Temel Kavramlar* ve *İlkeler ve Parametreler Kuramı* olarak iki alt başlığa ayrılmaktadır. *Kuramın İlk Aşaması ve Temel Kavramlar* kendi

içerisinde *Boş Kategorisi*, *Dönüşüm*, *Öbek Yapı* olarak, ayrılmaktadır. *İlkeler ve Parametreler Kuramı* ise *Rol kuramı*, *Yönetim ve Bağlama Kuramı* olarak ikiye ayrılmaktadır. Kitabın bu bölümünde kuramlar ve yaklaşımlar incelenmiştir. Yazarın ifadesiyle, ikinci bölümde her ne kadar geleneksel yöntemin verilerinden yararlanılsa da temelde diğer dilbilimsel yaklaşımlar esas alınmıştır. Kuramların ve yaklaşımların kurucuları, görüşleri, çalışmaları, çalışmalarından örnekler ve gerekli şemalarla anlatım sağlanmıştır. Bu bölümde konu anlatımı, örnekler, kavramların karşılığı, kullanılan kısaltmalar dipnotlar ile desteklenmiştir.

Kitabın üçüncü bölümünde ise *Türkçenin Genel Söz Dizimi Özellikleri* başlığı altında *Söz Diziminin Genel Yapısı*, *Söz Diziminin Temel Kavramları*, *Tümce*, *Baş Unsura Etki Eden Etmenler* olmak üzere dört alt başlık bulunmaktadır. Söz dizimi bağlamında incelenen bu bölümde her alt başlık kendi içerisinde ayrılmaktadır.

Söz Diziminin Genel Yapısı alt başlığında, sözdiziminde etkili olan unsurlar anlatılmaktadır. En küçük unsur olarak görülen biçimbirimlerin dahi belirli bir kavram alanına karşılık gelebilmesinde ne kadar etkili olduğu vurgulanmaktadır. Söz diziminin temel ölçütlerinden bahsedilerek örneklendirmeler yapılmaktadır. Türkçenin söz dizimi ile ilgili çalışmalardaki görüş farklılığına dikkat çekerek çalışmalar ve çalışmalardaki örnekler açıklanmaktadır. Son olarak Türkçede sözcük diziliminde baş unsurun yeri ve önemi anlatılarak bölüme son verilmiştir.

Söz Diziminin Temel Kavramları bölümü kendi içerisinde *Baş Unsur* ve *Baş Unsurun Bileşenleri* ve *Sözcük Öbekleri* olarak üç alt başlığa ayrılmaktadır. Bu bölüme kitabın temel bölümü olarak bakılabilir. Burada ilk olarak baş unsurun ne olduğu anlatılmaktadır. Baş unsurun işlevleri, hangi anlayış ile yaklaşılması gerektiği, sözdizimsel ve anlambilimsel rolleri, üstlenmiş olduğu görevlerinden bahsedilmektedir. Dilbilimcilerin görüşlerine yer verilerek örneklerle başvurulmaktadır. *Baş Unsurun Bileşenleri* alt başlığında *Tamlayıcı Unsur*, *Zorunlu ve Seçimlik Unsur*, *Belirleyici*, *Niteleyici*, *Gösterici*, *Sınırlayıcı Unsur* adlı üç alt başlık ele alınmaktadır. İlk alt başlık olan *Tamlayıcı Unsur* bölümünde tamlayıcılar ile baş unsurların kurdukları ilişkiden bahsedilmektedir. Bu ilişkilerin hangi durumlarda zorunlu hangi durumlarda işaretleyici oluşu şema ve örneklerle anlatılmaktadır. *Zorunlu ve Seçimlik Unsur* alt başlığında ise, yazar bu durumu “*Tamlayıcı unsur sözcüğün başı ile aralarındaki ilişkinin anlambilimsel yönüne göre zorunlu ve seçimlik olarak iki alt kategoriye ayrılmaktadır.*” şeklinde ifade etmektedir. Hangi durumlarda zorunlu unsur ve hangi durumlarda seçimlik unsur olduğunu, bu kategoriler içerisinde tümcenin neresinde yer alabildiklerine değinilmektedir.

Belirleyici, *Niteleyici*, *Gösterici*, *Sınırlayıcı Unsur* bölümünde her unsur kendi içerisinde örnekler ile değerlendirilmektedir. Sözcük öbeklerinde tamlayıcı ve baş unsur arasındaki ilişkiye dayanan bu unsurları yazar, zorunlu ya da seçimlik olarak da değerlendirmektedir. *Belirleyici* unsuru zorunlu, *niteleyici* ve *gösterici* unsurları seçimlik, *sınırlayıcı* unsurunu ise baş unsurun belirttiği varlığın sayı ve miktarını bildiren tamlayıcı olarak ele almaktadır. Yine bu bölümde de her unsur örnekleri ile anlatılmaktadır.

Sözcük Öbekleri bölümü sözcük türleri bakımından *Ad Öbeği* ve *Eylem Öbeği* olarak ikiye ayrılmaktadır. Yazar öbek yapısının tanımını hemen ardından da sözcük

öbeğinin tanımını vermektedir. Alt başlıklara geçişi sağlamak amacıyla ad öbeği ve eylem öbeğinden kısaca bahsederek örneklere yer verilmektedir. *Ad Öbeği* ise kendi içerisinde *Tek Baş Unsurlu Ad Öbeği*, *Çok Başlı Ad Öbeği* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İlk alt başlık olan *Tek Baş Unsurlu Ad Öbeği* de *Tamlayıcının Türüne Göre Ad Öbekleri* ve *Belirteçli Ad Öbeği* olarak iki alt başlığa ayrılmaktadır. Burada ilk olarak ele alınan *Tek Baş Unsurlu Ad Öbeği* alt başlığı *Belirleyici Ad Öbeği*, *Niteleyici Ad Öbeği*, *Sınırlayıcı Ad Öbeği*, *Göstericili Ad Öbekleri* olarak dört alt başlık altında incelenmektedir. *Belirleyici Ad Öbeği* başlığı altında *-In / -nIn* ve *-ki* eklerinin belirleyici özelliklerinden bahsedilmektedir. Konuyla ilgili alıntılanan örnekler daha geleneksel olmakla birlikte yazar her örneği anlambilimsel açıdan ele almaktadır. Anlatımı daha da kuvvetlendirmek için hem belirleyici ad öbeği hem de aitlik ekli belirleyici ad öbeğini şemalar ile anlatmaktadır. *Niteleyici Ad Öbeği* başlığında yazar, “*niteleyici ad öbekleri, varlığın iç ve dış görünümünü resmeden tamlayıcılar taşımaktadır.*” şeklinde tanımlamaktadır. Bu durumu ise renk, şekil, durum bakımından sınırlandırmıştır. Niteleyicili ad öbeği, belirleyici ve niteleyici ad öbeği, niteleyici+niteleyici ad öbeği oluşumlarını şema üzerinden anlatılmaktadır. *Sınırlayıcı Ad Öbeği*, başlığı altında sınırlayıcıların, varlığın kimi durumlarda sayısal bilgisini kimi durumlarda ise belirsizlik bilgisini verdiği dile getirilmektedir. Bu bölümde de diğer bölümlerde olduğu gibi örnek ve şema mevcuttur. Son alt başlık olan *Göstericili Ad Öbekleri* baş unsurun belirttiği somut varlığı yer ve konum bakımından işaretleyen sözcükler oluşu vurgulanmaktadır. Bu bölümde örnekler ve şemalara yer verilmektedir.

Çok Başlı Ad Öbeği alt başlığı ise kendi içerisinde *İlgeçli Ad Öbekleri*, *Tekrarlı Ad Öbekleri*, *Bağlaçlı Ad Öbekleri* olarak ayrılmaktadır. *Çok Başlı Ad Öbeği* başlığı altında yazar öbek yapılarını anlattıktan sonra alt başlıkların açılmasının nedeni olarak “*söz konusu öbek yapılarında dil kullanıcısının zihninde öbek bir bütün olarak karşılık bulmakta, öbeği oluşturan unsurlardan biri diğerinden anlamsal- görevsel olarak daha ağırlık taşımamaktadır.*” ifadesini kullanarak alt başlıklara geçmiştir. *İlgeçli Ad Öbekleri* adlı ilk alt başlıkta ilgeçlerin tanımı, kullanım şekilleri, buldukları öbeğe ve tümceye katmış oldukları anlamlara değinilerek örnekler ve şemalar yüzey yapı ve derin yapı bağlamında ele alınmıştır. *Tekrarlı Ad Öbekleri* alt başlığında art arda yapılan tekrarın ve tekrarlı ad öbeklerinin *-mI* eki ile yapılan şekilleri ele alınmaktadır. Diğer başlıklarda olduğu gibi burada da örneklere yer verilerek şema ile anlatım kuvvetlendirilmiştir. *Bağlaçlı Ad Öbekleri* bağlayıcı unsurların ad öbeği kurulmasında doğrudan katkısı olmadığı fakat baş unsurları birbirine bağlamakla yükümlü oluşu örnek ve şema üzerinden anlatılmaktadır.

Eylem Öbeği başlığında, eylem öbeğinin oluşumu anlatıldıktan sonra eylemlerin zorunlu öbek kurma potansiyelinde oluşlarına dikkat çekilmektedir. Hareket eylemli öbek ve varlık eylemli öbek şema ile anlatılmaktadır. Bu bölümde önemli çalışmalara atıflar yapılarak eylemlerin zorunlu ve seçimlik tamlayıcı unsurları üzerinde durulmuştur. Yazar, genel hatlarıyla eylem öbeklerini üç kategoriye ayırdıktan sonra her birini örnekler ile açıklamaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü olan *Türkçenin Genel Söz Dizimi Özellikleri* başlığının üçüncü alt başlığı olan *Tümce* ise kendi içerisinde *Ad Tümcesi* ve *Eylem Tümcesi* olarak ayrılmaktadır. İlk olarak *Tümce* başlığı altında tümceyi oluşturan temel öğeler ve unsurlar örneklerle açıklanmaktadır. *Ad Tümcesi* ve *Eylem Tümcesi* alt başlıkları

çeşitli görüşler ve örnekler ele alınarak incelenmiştir. *Eylem Tümcəsi* alt başlığı ise kendi içerisinde *Basit Tümce* ve *Birleşik Tümce* olarak iki alt başlığa ayrılmaktadır. Her iki alt başlıkta da tanımlar yapılarak örnek ve şemalara yer verilmektedir.

Üçüncü bölümün dördüncü alt başlığı olan *Baş Unsura Etki Eden Etmenler, Çatı Değiştirimi, Dönüşümlerin Baş Unsura Etkisi, Adılların Yönetimdeki Yeri ve Anlamsal Belirsizliği, Eylemin Anlambilimsel Kategorisi ve Baş Unsur İlişkisi, İstem ve Rol İlişkisi, Görünüş, Kılınış ve Yönetim İlişkisi, Kipsel Alan ve Baş Unsur, Tümcede Baş Unsurun Belirlediği Roller, Baş Unsurun Bağlama Kuramındaki Görünümü, Zaman-Yönetim* olmak üzere on alt başlıkta ele alınmıştır. Bu bölümünde ilk ele alınan *Çatı Değiştirimi* başlığında, eylemin çatısının tümceler üzerindeki etkisinden bahsedilmektedir. Konu anlatımı yapılırken özellikle ettirgen çatı üzerinde durulmaktadır. Ettirgen çatının örnekleri derin ve yüzey yapı açısından değerlendirilmektedir. Bu yapıya bağlı olarak kurulan tümcelerdeki baş unsurun yeri ve önemi vurgulanmaktadır. Her bölümde olduğu gibi bu bölümde de çeşitli alıntılara ve şemalara yer verilmektedir. *Dönüşümlerin Baş Unsura Etkisi* adlı ikinci alt başlıkta, dönüşümlerin hangi kuramlar içerisinde yer aldığı, söz diziminde farklı şekillerde gerçekleşmesi hususu üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde de örnekler ve şema verilmektedir. *Adılların Yönetimdeki Yeri ve Anlamsal Belirsizliği*, adlı başlıkta ilk olarak adil nedir sorusuna yanıt bulunmaktadır. Örnekler üzerinden yüzey yapıda oluşan anlambilimsel bulanıklıklara değinilmiştir. Burada da örnek ve şema yer almaktadır. *Eylemin Anlambilimsel Kategorisi ve Baş Unsur İlişkisi* alt başlığında “*eylemlerin ait oldukları anlambilimsel kategori, kurdukları öbek ve tümcede katılanlara etki etmektedir.*” şeklinde yapılan açıklama alt başlığın kısa bir özeti niteliğindedir. Bu bölümde yapılan çalışmalara ve çalışmalardaki örneklere değinilerek eylem ile baş unsurun ilişkisi anlatılmaktadır. Burada diğer bölümlerden farklı olarak şema yerine tablo tercih edilmiştir. Tabloda eylemler kategorilerine göre verilerek unsurun anlambilimsel, zorunlu- seçimlik durumları gösterilmektedir. Yazarın ifadesiyle eylemin kategorisi değıştikçe tümcenin katılanları ve zorunlu-seçimlik olma durumları farklılaşmaktadır. *İstem ve Rol İlişkisi* bölümünde istemin ne olduğu çeşitli alıntılar ve örneklerle anlatılmaktadır. Öbek türleri örnekleri verilerek anlambilimsel rolleri üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde örnekler verilmiş ancak şema kullanılmamıştır. *Görünüş, Kılınış ve Yönetim İlişkisi* adlı altıncı başlıkta ilk olarak kılınış kavramı ele alınmaktadır. Kılınış için “*eylemin gerçekleşme esnasında eylemdeki hareketin belli noktalara ya da sürece vurgu yapıp yapmadığını gösterir.*” ifadesi kullanılmıştır. Görünüş ve kılınış kategorilerinin ortak noktası olan süreç örneklerle açıklanmaktadır. Yönetim kavramı için ise tam bir kavram olmamakla birlikte verilen örnekler üzerinden açıklama yapılmıştır. *Kipsel Alan ve Baş Unsur* başlığı altında kip (mood) tanımı konuyla ilgili yapılan çalışmalardan yola çıkarak genel bir tanım yapılmıştır. Örneklerde yer alan *-Abil, -mİştlr, -AcAk, -Ar* eklerinin kiplik anlamı netleştirme ve kipsel alanlardaki ayırım için kullanılan unsurlar olduğunda değinilerek örnekler verilmektedir. Tümceye kipliklerin hangi unsur olarak katılabileceği anlatıldıktan sonra bölüme son verilmiştir. *Tümcede Baş Unsurun Belirlediği Roller* başlığı diğer bölümlere nazaran daha uzun tutulmuştur. Baş unsurun tümcede üstlendiği roller açıklanmaktadır. Çeşitli kaynaklar ve görüşler üzerinden eylemin belirlediği rollere de değinilmiştir. Daha çok örneğe yer verilen bu bölümde eyleyen unsur, etkilenen rol, konu rolünde tamlayıcılar, yer rolündeki unsur, yer

rolündeki unsura benzer biçimde zaman, sebep ve durum rolündeki tümcelerin anlam alanına göre zorunlu ve seçimlikleri, yönetici unsurun belirlediği amaç ve araç, araç rolündeki unsur, eylemin anlambilimsel kategorisine göre değişebilen roller ve yer aldığı tümceler, eylemin konu olan unsurun konumuna veya tam tersi durumunda olabilme gibi anlatımlar örnekler ile sağlanmaktadır. Burada anlatımı kuvvetlendirmek adına tablo yer almaktadır. Tabloda eylemlerin türlerine göre dağılım gösteren eyleyen, etkilenen, konu, hedef, sebep, yer, zaman, vasıta, amaç, durum, yönetici unsur gibi roller ve rollerin tümcedeki görünümüleri verilmektedir. *Baş Unsurun Bağlama Kuramındaki Görünümü* başlığın adından da anlaşılacağı üzere burada ilk değinilen bağlama kuramıdır. Yazar bu kuram için, “baş unsurun tümce içi ve dışı ilişkisini, ilişkinin yönünü ve özelliklerini inceleyen söz dizimi kuramıdır.” ifadesini kullanmaktadır. Özellikle bağlayıcı unsur üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu bölümde gerekli dipnotlar ve örnekler mevcuttur. *Zaman- Yönetim* adlı son başlıkta tümcelerin içerisinde ya da seçimlik olarak barındırdıkları zamandan bahsedilmektedir. Belirteçlerin zaman konusundaki önemi ve eklerin yeterli olmadığı durumlarda devreye giren zaman belirten sözcük veya sözcük öbekleri örnekler ile açıklanmaktadır. Yazar konuşma anına göre belirteçleri bitmişlik belirteçleri, gerçekleşmemişlik belirteçleri, sürerlilik belirteçleri, anlık zaman belirteçleri olarak dört kategoriye ayırmaktadır. Bölümün son kısmında ise bu kategorilerden kısaca bahsedilmektedir.

Kitabın *Sonuç* kısmında kitap boyunca verilen bilgiler, görüşler ve yöntemler neticesinde elde edilen sonuçlar on dört maddeyle sıralanmaktadır.

Yazar geniş bir literatür taraması yaparak yerli ve yabancı ilgili kaynaklardan eserinde istifade etmiştir. Yazar ve yayınevine Türkoloji camiasına sundukları bu değerli çalışma için teşekkür ediyoruz.